

*ԱՐՈՒՍՅԱԿ ՄԱՄՍՈՆԻ ՏԵՐՉԱՆՅԱՆ
ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա
Պատմության ինստիտուտ*

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԵՆ Ա-Ի ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

1941 թվականի հունիսի 22-ին ֆաշիստական Գերմանիան, խախտելով ԽՍՀՄ-ի և Գերմանիայի միջև (1939 թվականի օգոստոսի 23) կնքված չհարձակման պայմանագիրը, հարձակվեց Խորհրդային Միության վրա: Դրանով իսկ էլ ավելի ընդլայնվեցին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սահմանները, որոնց մեջ ընդգրկվեց Խորհրդային Միությունը:

Հայ ժողովուրդը անմիջապես արձագանքեց պատերազմին՝ տալով ավելի քան 600 000 մասնակից, որից 200 000-ը զոհվեցին, 106-ը դարձան Խորհրդային Միության հերոսներ, 26-ը՝ Փառքի շքանշանի ասպետներ, 4-ը՝ մարշալներ, 10-ը ծովակալներ և ավելի քան 160-ը գեներալներ, որոնցից 68-ը այդ կոչմանն արժանացան 1940-45 թթ., 92-ը՝ 1946-1997 թթ.¹:

Հայ Եկեղեցին ևս անմասն չմնաց հայրենիքի պաշտպանության սրբազան գործից: Հայ ժողովրդի ազգապահպանության խնդիրը դարեր շարունակ իր վրա վերցրած, իր նվիրապետական աթոռներով՝ գլխավորությամբ Սուրբ Էջմիածնի, իր նպաստը բերեց պատերազմի հաղթական ավարտին:

Մայր Աթոռից հնչեցրած կոչերը լայն արձագանք են գտնում ողջ հայության շրջանում: Եկեղեցու համար կարևորագույն քայլ էր դժվար պահերին իր աջակցությամբ ու գորակցությամբ կրկին սատար կանգնել իր հոտին:

Ի թիվս այլ թեմերի, իր նշանակալից աջակցությունը Կարմիր բանակին և հայ ռազմագերիներին բերեց ռումինահայ թեմական խորհուրդը, որը 1943 թվականից գլխավորեց թեմի առաջնորդ Վազգեն վարդապետ Պալճյանը: Անդրադառնալով ռումինահայ թեմի գործունեությանը՝ կցանկանայինք հիշատակել Վազգեն Ա կաթողիկոսի կենսագրական որոշ տվյալներ, որոնք ուղղակիորեն կապված են տվյալ ժամանակաշրջանի հետ:

1937-1942 թթ. Լևոն Պալճյանը ակտիվ մասնակցություն է ունենում Բուխարեստի հայ ուսուսանողական միության աշխատանքներին, միաժամանակ մտերմանում ռումինահայ թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տեր Հուսիկ արքեպս. Զոհրապյանի հետ՝ ավելի կապվելով եկեղեցական կյանքին:

1942 թ. երկարատև հիվանդությունից հետո վախճանվում է Ռումինիայի թեմի ա-

¹ **Կ. Ա. Արությունյան**, Участие армянского народа в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945). НАН РА. 2004, с. 47, 742, 854.

ռաջնորդ Տեր Հուսիկ արքեպիսկոպոս Զոհրաբյանը: 1943 թ. Բուխարեստում Արտաշես Գասարճյանի նախագահությամբ տեղի է ունենում ռումինահայ թեմի թեմական խորհրդի հերթական նիստը: Նիստում առաջ է քաշվում թեմակալ առաջնորդ ունենալու խնդիրը և առաջադրվում է Լևոն-Կարապետ Պալճյանի թեկնածությունը, որը մեծ հարգանք և հեղինակություն էր վայելում համայնքում: Նա Բուխարեստի ազգային վարժարանի ուսուցիչ էր, որտեղ դեռևս 1936 թ. ստանալով ուսուցչ-մանակավարժի բարձր որակավորում՝ ստանձնել էր այդ պարտականությունը:

Ռումինահայ թեմի թեմական խորհուրդը որոշում է կայացնում և խնդրում Լևոն-Կարապետ Պալճյանին տալու իր համաձայնությունը՝ հովվելու ռումինահայ թեմը²:

Ջարմանալի զուգադիպությամբ 1943 թ. սեպտեմբերի 20-ին՝ իր ծննդյան տարեդարձի օրը, ապագա Վեհափառ Հայրապետը ճամփա ելավ դեպի Աթենք՝ թևակոխելով իր հոգևոր կյանքի նորամուտը:

Պատերազմական այդ օրերին նա մի քահանայի ընկերակցությամբ մի կերպ խույս տալով անգլոամերիկյան զորքերի ուժեղացմանը, ուղևորվում է դեպի Աթենք:

Եվ ահա 1943 թ. սեպտեմբերի 30-ին Աթենքի Տուրդուլի Ֆիքսի թաղի հայոց Ս. Կարապետ եկեղեցում, հունահայ թեմի առաջնորդ Տ. Կարապետ արքեպիսկոպոս Մազմյանի ձեռամբ Լևոն-Կարապետ Պալճյանը ձեռնադրվում է կուսակրոն արքեպիսկոպոս ստանալով ձեռնադրության Վազգեն անունը³:

Աթենքն այդ ընթացքում գտնվում էր շատ ծանր վիճակում, մշտապես ուժեղացնում էր անգլոամերիկյան ուժերի կողմից: Տեղացիները, այդ թվում և տեղի հայերը, դժվար կացության մեջ էին, սակայն կարողանում են օգնել նորընծա Վազգեն վարդապետին վերադառնալ Բուխարեստ:

Ինչպես ընդունված է եկեղեցական կյանքում, Վազգեն Պալճյան հոգևորականը ևս անցավ իր հոգևոր ինքնամոփման և պատրաստման շրջանը՝ այն անցկացնելով հյուսիսային Ռումինիայի Մուչավա քաղաքի Ս. Հաճկատար հայոց հին վանքում, որը կառուցվել էր դեռևս 1512 թվականին:

Ինչպես հետագայում հիշում է Ամենայն Հայոց Հայրապետը. «Քառասուն օրից հետո վերադարձա Բուխարեստ: 1943 թ. նոյեմբերի 28-ին Բուխարեստի հայոց Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցում, խուռն բազմության ներկայությամբ, ես իմ անդրանիկ պատարագը մատուցեցի: Բուխարեստի ողջ հայությունը ներկա էր, ոչ միայն եկեղեցին էր լիքը, այլև ամբողջ շրջապատը: Բուխարեստի հայոց եկեղեցին փառավոր մի եկեղեցի էր քաղաքի կենտրոնում՝ մեծ շրջապարիսպով, դպրոցի շենքով, մշակութային այլ կառույցներով, որոնք բոլորն էլ կառուցված են հայկական ճարտարապետության ոճով: Այս եկեղեցին մի քիչ նմանվում է Էջմիածնի Մայր Տաճարին: 17, թե 18-րդ դարում մի եկեղեցի է եղել Բուխարեստում, հայկական փոքրիկ, համեստ մի եկեղեցի: Այն քանդվել է, և նրա տեղում կառուցվել է այս փառավոր եկեղեցին, որ մինչև օրս կա: Կարող եմ ասել, որ Բուխարեստի ամենահետաքրքրական հուշարձաններից մեկն է՝ հայկական ճարտարապետական ոճով: Այս եկեղեցում են անցնում Ռումինիայում

² Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության, (1938–1955թ.), Գիրք Զ, էջ 248:

³ Ոգեղեն Կյանք, (Վազգեն Առաջին Վեհափառ Հայրապետի Ծննդյան 90-ամյակին), Ս. Էջմիածին, 1998, էջ 12-13:

ապրած իմ հետագա բոլոր տարիները»⁴:

Իր անդրանիկ պատարագի հիշողության մասին հետագայում Վեհափառ Հայրապետը գրում է. «Պատարագից հետո ազգային իշխանությունները մի բավական ընդարձակ ճաշկերույթ կազմակերպեցին՝ շնորհավորելու համար ինձ: Իմիջիպյոց, այս ճաշկերույթին ներկա էր նաև Դրաստամատ Կանայանը՝ հայտնի գորավար Դրոն, և նա՝ էլ խոսք առավ ինձ շնորհավորելու: Ես առաջուց էլ նրա հետ բավականին մոտիկից ծանոթ էի: Այդ արարողությունից հետո թեմական պատգամավորական ժողով գումարվեց, և ինձ ընտրեցին առաջնորդ թեմին հայոց Ռումինոյի: Ռումինական կառավարությունը առանց որևէ դժվարությունների հաստատեց իմ ընտրությունը. երևի դեր խաղաց նաև իմ տեղացի լինելը, ռումին լեզվին լավ տիրապետելը և այլն: Այս ձևով ես անցա իմ պարտականությունների կատարմանը իբրև ռումինահայ թեմի առաջնորդ»⁵:

Վազգեն վարդապետ Պալճյանը, անցնելով թեմական իր հովվության պարտականություններին, անմիջապես ձեռնամուխ եղավ թեմական կյանքին վերաբերող հարցերի կարգավորմանը: Սակայն ինչպես ամբողջ աշխարհում, Ռումինիայում ևս պատերազմական դժվարին վիճակ էր: Եվ ահա այս պարագայում Վազգեն վարդապետը իր անմիջական նախաձեռնությամբ և ղեկավարությամբ իրականացնում է ռումինահայ թեմի կողմից պատերազմի աղետյալներին ցուցաբերվող աջակցության ու Կարմիր Բանակին ուղղված օգնության կազմակերպման աշխատանքները:

Պատկերացում կազմելու համար Վազգեն վարդապետի կատարած աշխատանքների մասին, բավական է մի մեջբերում պատերազմի ժամանակ Գևորգ Չորեքյանին ուղղված նրա զեկուցագրերից, որտեղ Վազգեն վարդապետը նշում է.

«Պատերազմի սկզբին ի վեր 2-րդ նորաշեն ազգային նախակրթարանը վերածված է հիւանդանոցի (60 անկողինով, ուր կը խնամուին վիրավոր զինուորային): Սոյն հիւանդանոցի մէջ խնամուեցան նաև բազմաթիւ խորհրդային ռազմագերիներ (մեր ճիգերով և միջնորդութիւններով կարելի եղաւ այդ արտօնութիւնը բացառապէս ձեռք բերել), իսկ զինադադարէն վերջ նոյն հիւանդանոցը խնամուեցան խորհրդային վիրավոր բանակայիներ: Հիւանդանոցը այժմ ևս կը գործէ, որուն ծախքերը կը հոգացուին մեր հայ գաղութի նուիրատուութիւններով:

Կարծէ այստեղ յիշել նաև պարագան, որ 1942-էն մինչև 1944 թ. օգոստոսի 23-ը թեմական իշխանութեան կողքին գերիների օգնութեան մարմին մը կազմուեցաւ, որ մեր երկրի մէջ գտնուող խորհրդային ռազմագերիներուն եղբայրական օգնութեան գործը կազմակերպեց և ավելի քան 15000 հայ և այլ ազգութեանց պատկանող խորհրդային ռազմագերիներ իր հոգածութեան ներքև առաւ, անոնց ուղարկելով հագուստեղէն, կօշիկ, սնունդ և փող: Ասիկա մեր գաղութի հայրենասիրութեան ապացույցներէն մին եղաւ և հակառակ բազում դժուարութեանց և մեծ արգելքներու, ի վերջոյ յաջողուեցաւ այս օգնութեան գործի արտօնութիւնը ձեռք բերել և կազմակերպել⁶:

1944 թվականի ամռանը Կարմիր բանակը մոտեցավ Ռումինիայի սահմաններին,

⁴ Նույն տեղում, էջ 14:

⁵ Նույն տեղում, էջ 15:

⁶ ՀՀ ԱԱ, ֆ. 409. ց. 1, գ. 5301, թ. 1-2:

և օգոստոսի սկզբներին մտավ Ռումինիա:

Օգոստոսի 22-ին Բուխարեստի ռադիոն հաղորդեց, որ երկրի թագավորը պիտի խոսի և ուղերձով դիմի ժողովրդին: Շատերը կարծում էին, որ թագավորը ժողովրդին պետք է կոչեր ոտքի կանգնելու և կռվի դուրս գալու խորհրդային բանակի դեմ: Սակայն թագավորը հայտարարում է. «Հրամայում եմ ռումինական բանակին, որ իր զենքը դարձնի գերմանական բանակի դեմ»⁷:

Որպեսզի իրենց հայրենիքը վտանգի տակ չդնեն, ռումինացիները ցուցաբերեցին քաղաքական ճկունություն և 24 ժամվա ընթացքում շրջադարձ կատարելով բաժանվեցին գերմանացիներից և ընդունեցին խորհրդային զորքերին:

Սակայն գերմանական ուժերը, որոնք մեծ թիվ էին կազմում Ռումինիայում, այդ քայլը բնորոշելով դավաճանություն, ռմբակոծեցին Բուխարեստը և նրա որոշ շրջաններ: Բարեբախտաբար շատ մեծ չէր ավերածությունների թիվը, սակայն նշենք, որ մասնավորապես վնասվել էին Բուխարեստի օպերայի շենքը, ազգային թատրոնի շենքը, թագավորական պալատը և այլն:

Կարմիր բանակը արագ մոտեցավ և մի շաբաթ անց արդեն Ռումինիան փրկվեց պատերազմական դաշտ լինելուց: Նշենք, որ Ռումինիայի այս հեղաշրջումն ուներ նաև իր քաղաքական հաշվարկները. նրանք համաձայնության եկան խորհրդային իշխանությունների հետ, պայմանով, որ Տրանսիլվանիա նահանգը ամբողջությամբ տրվի Ռումինիային և ոչ թե Հունգարիային⁸:

Ահավասիկ, ռումինացիները իրենց քաղաքականությամբ ոչ միայն մարդկային մեծ գոհեցից խուսափեցին, այլև տեր դարձան այդ մեծ տարածքին: Ֆաշիզմի ջախջախմամբ նոր կյանք սկսվեց նաև հայ գաղութի համար՝ նոր պայմաններում, քաղաքական նոր իրավիճակում: Բուխարեստում հաստատվեց խորհրդային դեսպանատուն, որը հետաքրքրվեց նաև հայկական գաղութով: Այդ ժամանակ հայկական գաղթօջախում գործում էին մի քանի կուսակցություններ՝ դաշնակցական, հնչակյան և առաջադիմական: Լույս էին տեսնում թերթեր, կային նաև այլ կազմակերպություններ ևս՝ բարեսիրական, դաստիարակչական, սկսում էին սկսվել հայկական սովետական դեսպանատան կարգադրությամբ բոլոր հայկական միություններն ու կազմակերպությունները միաձուլվեցին և ստեղծվեց մեկ հայկական կազմակերպություն՝ «Հաստատանյայց ճակատ» անվանումով, իսկ ղեկավարներ դարձան այն մարդիկ, ովքեր համակիր էին կոմունիստական կուսակցությանը:

Թեմակալ առաջնորդ Վազգեն վարդապետ Պալճյանը սկզբնական շրջանում իբրև հոգևորական շատ մտահոգված էր՝ աչքի առաջ ունենալով եկեղեցու ճակատագրին սպառնացող վտանգը, իմանալով, թե ինչպիսի իրավիճակում է գտնվում եկեղեցին և եկեղեցական կյանքը Խորհրդային Միությունում: Սակայն Բուխարեստում այդպես չեղավ և որոշ հնարավորություններ ստեղծվեցին, որպեսզի եկեղեցին իր գործունեությունը շարունակի⁹:

Այսպիսով, մի տեսակ նոր կյանք է սկսվում նաև հայ գաղութում, և Վազգեն վարդա-

⁷ ՀՀայ Զինվոր, թիվ 15, 19-26 ապրիլ, 2008, էջ 7:

⁸ Ոգեղեն Կյանք, էջ 16:

⁹ ԶՀայ Զինվոր, թիվ 15, 19-26 ապրիլ, 2008, էջ 8:

հերթ խնդիրը դարձավ համայնքի հոգևոր կյանքի կազմակերպումը նոր պայմաններում և ամենակարևորը՝ սերտ կապերի հաստատումը մայր հայրենիքի հետ:

Եվ ահա 1945 թ. հայրենիքի հետ հանդիպման առիթն ինքնին եկավ: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրություններին հրավիրվեց պատվիրակություն նաև Ռումինիայից: Ռումինիայի պատվիրակությունը Վազգեն վարդապետ Պալճյանի և դոկտոր Արտաշես Տիրացյանի ներկայացուցչությամբ, որպես պատգամավորներ Ազգային Եկեղեցական Ժողովի, 1945 թ. եկան Խորհրդային Հայաստան¹²: 1945 թ. հունիսին տեղի ունեցան Ազգային եկեղեցական ժողով և կաթողիկոսական ընտրություններ, որի ժամանակ, ինչպես գիտենք, երկար ընդմիջումից հետո Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրվեց Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքյանը:

Վազգեն վարդապետի վրա մեծ տպավորություն էր թողել իր Հայաստան կատարած առաջին այցը, նա ակննատեսն էր եղել հետպատերազմյան շրջանի ծանր տնտեսական դժվարությունների և մարդկային տառապանքների: Հետագայում իր հուշերում և առանձին գրախոսականներում նա ևս մեկ անգամ անդրադարձել է այդ ամենին: Անցան տարիներ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հրավերով Վազգեն վարդապետը Հայաստան այցելեց մի քանի անգամ՝ 1948-ին, 1951-ին, 1953-ին: Ամենանշանակալիցը 1951-ի այցելությունն էր. այդ տարի Վազգեն վարդապետը Գևորգ Զ կաթողիկոսի ձեռամբ ձեռնադրվեց եպիսկոպոս:

Իր այցելությունների և ապրումների մասին երջանկահիշատակ հայրապետը հետագայում գրում է. «Ես հոգեպես կապվեցի Հայաստանի հետ, ես զգացի, որ մենք բոլորս ինչ-որ պարտականություն ունենք՝ ինչ-որ մի ձևով, մի բանով օժանդակելու մեր հայրենիքի առաջընթացին և ավելի լավ ապագային»:

¹² İ 3 İ»ñ 3 ·ñ»ñ Đ 3 Ū ° İ»Ö»óáo â 3 İ ÜáoÄŪ 3 Ý, (1938–1955Ä.), ¶Çnù ¼, ç 267: